

проф. др **Богољуб Шијаковић**
Православни богословски факултет
Катедра за философију
Београд

Лазо Поповић као филозофски писац

Међу наставницима Богословско-учитељске школе на Цетињу* посебно мјесто припада Лазу Поповићу (1873-1928)¹, унуку попа Лаза Поповића Јабучанина (1797-1895?), једног од првих писаца мемоара у Црној Гори,² а сину истакнутог просвјетног посленика Ђура Поповића (1845-1902)³ и брату од стрица преподобног старца Симеона (Поповића, 1855-1941) из Дајбаба код Подгорице⁴, који је на недавном (април-мај 2010) Сабору архијереја Српске православне Цркве уписан у диптих српских светитеља.

1.

Лазо Поповић се родио 18. фебруара 1873. у Грахову, гдје му је отац службовао као учитељ. У Никшићу је завршио основну школу (1881-1885), а на Цетињу нижу гимназију (1885-1889) и Богословско-учитељску школу (1889-1892), након чега у Кијеву студира Духовну академију (1892-1896). Његов завршни историографски рад о св. Петру Цетињском (*Черногорский Владыка Петръ I.*, Кијев 1897.) награђен је 1898. од Савјета кијевске Духовне академије. Након студија враћа се на Цетиње, гдје је одмах школске 1896/97. године постављен за наставника Богословско-учитељске школе и Ниже књажевске гимназије. Био је управник Државне штампарије на Цетињу (1. VII 1903 – 19. IX 1904), надзорник Западне школске

* Овај рад је настао у оквиру пројекта бр. 149037А („Српска теологија у двадесетом веку“), који финансира Министарство за науку и технолошки развој Републике Србије.

¹ Видјети: Ђоко Пејовић, *Друштвено-филозофски погледи у Црној Гори од почетка XIX до средине XX вијека: Прилог изучавању теоријске мисли у Црној Гори*, Титоград: ЦАНУ 1980, 64-66, 163-172, 228-230; Душан Ј. Мартиновић, „Био-библиографија Лаза Ђ. Поповића (1872-1928)“, *Библиографски вјесник* VIII/2 (1979) 133-143; преузето у: Д. Ј. Мартиновић, *Портрети*, Цетиње 1983, 159-166; „Лазо Ђ. Поповић (1872-1928)“, библиографски подаци допуњавани у: Д. Ј. Мартиновић, *Портрети*, књ. IV, 1991, 299-300; књ. VII, 2000, 291; књ. IX, 2006, 379; допуне и исправке у: Д. Ј. Мартиновић, „Професор Лазо Ђ. Поповић о Пљеваљској гимназији: Неколико његових необјављених писама“, *Историјски записи* LXXI/3-4 (1998) 157-180 = *Брезнички записи* 11-12 (1999) 201-226; видјети такође: Василије Лукић, „О Лазу Поповићу, писцу и просвјетном раднику“, *Гласник Цетињских музеја* 3 (1970) 265-283. – Међутим: количина сваковрсних погрешака у био-библиографским подацима је једноставно необјашњива.

² поп Лазо Поповић Јабучанин, *Мемоари*, прир. Душан Ј. Мартиновић и Марина Мартиновић, Подгорица: ЦИД 2003.

³ О њему видјети Душан Ј. Мартиновић, *Портрети*, Цетиње 1983, 103-116: „Ђуро Поповић (1845-1902)“.

⁴ Видјети: *Живот и дјело преподобног оца нашег Симеона Дајбабског. Сабрани списи преподобног Симеона*, Цетиње: Светигора, Подгорица: Манастир Дајбабе 2004; протојереј Василије [Ивошевић], *Преподобни старац Симеон из Дајбаба*, Цетиње 1991.

области (1. IX 1905 – 1. IX 1907), од 1907. професор Државне Велике гимназије на Цетињу, а од 1908. до 1913. заступник ректора Богословско-учитељске школе. Указом од 8. новембра 1913. постављен је за директора Државне ниже гимназије у ослобођеним Пљевљима, на којој дужности остаје до краја 1915. Након Првог свјетског рата и Уједињења био је директор Цетињске гимназије од 12. фебруара 1919. до 1926, када одлази у пензију. За стручан и одговоран просвјетно-педагошки рад добио је више признања и одликовања, међу којима и Данилов крст IV степена (23. априла 1905) и Орден Светог Саве IV степена (27. јануара 1923). У браку са Драгињом (1890-1978), из угледне српске породице Черенковић из Скадра, није имао потомства. Умро је 1. јуна 1928. на Цетињу, „изненада и брзо“⁵.

2.

Лазо Поповић је објављивао радове из философије, теологије и историје, као и путописе и преводе. Његови **философски** радови објављени су у цетињском часопису *Просвјета*:

- [1] „Важност философије Платонове, особито у садашњем времену“, *Просвјета*, год. II (1894), св. VIII, стр. 411-414; св. IX, стр. 460-464; св. X, стр. 522-527; св. XI, стр. 576-580.
- [2] „Разликовање суштине (substantia) предмета од појава“, *Просвјета*, год. VIII (1897), св. VII, стр. [301]401-[304]404. (Грешка у пагинацији: одштампано је 301-304, јер је у читавој свесци VII пагинација од стране 378 до 432 погрешно одштампана као 278 до 332.)
- [3] „Теорије о постанку наравствености и одредба њене суштине“, *Просвјета*, год. X (1899), св. IV, стр. 145-153.
- [4] „Историја философије: Стари, средњи и нови вијек, по разним писцима саставио и намијенио својим ученицима Бог.-Учит. Школе Л. Поповић“, *Просвјета*, год. X (1899), св. IX и X, стр. 1-32; св. XI и XII, стр. 33-48; год. XI (1900), св. II, стр. 49-64; св. III, стр. 65-72; св. IV, стр. 73-80; св. V, стр. 81-88; св. X, стр. 89-96; св. XI и XII, стр. 97-104; год. XII (1901), св. VII, стр. 105-128; св. IX, стр. 129-136; св. X, стр. 137-144; св. XI и XII, стр. 145-152; штампано са засебном пагинацијом као додаток свескама, а потом обједињено и објављено са додатним уводним странама I-X и закључним 153-178 (*Просвјета* је након 1901. престала да излази): *Историја философије: Стари и средњи вијек*, по разним писцима саставио Л. Поповић, књига прва, Цетиње: К. Ц. Државна штампарија 1902, X+178 стр.

У *Просвјети* је објавио и следеће списе из **теологије** и **црквене историје**:

- [5] „Учење апологета II-ог вијека о богонадахнућу св. Писма“, *Просвјета*, год. VII (1896), св. IX, стр. 494-501.
- [6] „Блажени Јероним као егзегет“, *Просвјета*, год. VIII (1897), св. XI, стр. 669-677.

⁵ И[лија] З[орић], „Читуља: Лазо Ђ. Поповић“, *Записи: Часопис за науку и књижевност*, год. II, књ. III, св. 1-2 (јул-август 1928) 128.

- [7] „О лику Спаситеља, Богоматере, апостола и у опште других угодника Божијих – на основу катакомбног живописа“, *Просвјета*, год. VII (1896), св. XI, стр. 608-615; св. XII, стр. 668-673; год. VIII (1897), св. II, стр. 76-79.
- [8] „О првом васионском сабору у Nikeји и говор цара Константина“, *Просвјета*, год. X (1899), св. II и III, стр. 70-77.
- [9] „Увод у омилитику“, *Просвјета*, год. IX (1898), св. I, стр. 29-38.
- [10] „Омилитика или упуство у црквеном бесједништву, за своје ученике Богословско-Учитељске Школе по Ј. Амфитеатрову и Н. Фаворову саставио: Л. Поповић“, *Просвјета*, год. IX (1898), св. II, стр. 112-123; св. III, стр. 200-210; св. IV, стр. 261-269; св. V, стр. 329-335; св. VI, стр. 384-390; св. VII, стр. 434-440; св. VIII, стр. 491-499; св. IX и X, стр. 547-562; св. XI и XII, стр. 601-621; год. X (1899), св. I, стр. 13-29. Штампано 1899. и као посебан уџбеник: *Омилитика или упуство у црквеном бесједништву*. За своје ученике Богословско-учитељске школе по Ј. Амфитеатрову и Н. Петрову, Цетиње: Државна штампарија 1899, 127 стр.
- [11] „Кијево-Печерска Лавра и њене светиње“, *Просвјета*, год. VIII (1897), св. III, стр. 151-156; св. IV, стр. 215-221; св. V, стр. 263-270; св. VIII, стр. 455-462.

У његове историографске радове спадају:

- [12] Лазарь Поповичъ, „Черногорскій Владыка Петръ I-й“, *Труды Киевской Духовной Академии*, годъ XXXVIII (1897), т. I, № 1, стр. 35-53, № 2, стр. 189-210; т. II, № 5, стр. 19-72, № 6, стр. 206-241. Исте године штампано засебно: *Черногорскій Владыка Петръ I*. Лазаря Поповича, Кіевъ: Типографія Императорскаго Университета св. Владиміра Н. Т. Корчакъ-Новицкаго 1897, 131+14 стр.

Приредио је и објавио петнаест писма св. Петра Цетињског:

- [13] „Писма црногорскога владике и господара Петра I-ог (Светог)“, *Просвјета*, год. IX (1898), св. V, стр. 359-366; св. VI, стр. 406-410. Такође: *Искра*, год. I (1898), стр. 6-7, 55-58, 73-75.
- [14] „Сеоба Црногораца у доба владике Петра I.“, *Јужњак*, Алманах за 1926. годину (Цетиње), стр. 32-38.
- [15] *Погибија Смаил-Аге Ченгића*, Цетиње: Кр. др. државна штампарија 1912, 55 стр.
- [16] „Цетиње (историјски преглед)“, *Цетиње и Црна Гора* (Зборник), приредило Професорско друштво, уредио Данило Вуловић, Београд: Издање Књижарнице Рајковића и Ђуковића 1927, стр. 17-32.

Дио из већег рада о Цетињу који није ушао у овај чланак штампан је постхумно, као и предавање „Кратки преглед грађанског рада Петра I“, одржано на Цетињу 30. новембра 1910. на основу једног поглавља његове обимне, дуго рађене а необјављене студије о св. Петру Цетињском:

- [17] „Цетиње“, *Стварање*, год. XL (новембар 1985), стр. 1349-1362(-1366).
- [18] „Kratki pregled građanskog rada Petra I“, *Glasnik Narodnog muzeja Crne Gore*, n. s. br. 1 (2004), str. 19-38(-43).

Објавио је и два **путописа**, први под псеудонимом Ускок а други анонимно:

[19] „Путовање на Врађину 1892. год.“, *Глас Црногорца*, год. XXIV (1895), бр. 30, стр. [2-3]; бр. 31, стр. [2-3]; бр. 33, стр. [1-3]; бр. 34, стр. [2-3]; бр. 35, стр. [2-3].

[20] „Неколико дана по српским земљама: Мрвице из Лазове торбице“, *Оно-гошт*, год. II (1900), бр. 9, стр. 2-3; бр. 10, стр. 2-3; бр. 13, стр. 2-3; бр. 14, стр. 2-3; бр. 16, стр. 2-3; бр. 19, стр. 2-3; бр. 21, стр. 2-3; бр. 23, стр. 2-3; бр. 24, стр. 2; бр. 25, стр. 2; бр. 27, стр. 2-3; бр. 42, стр. 2-3; бр. 43, стр. 2-3; бр. 44, стр. 2-3; бр. 45, стр. 2-3; бр. 46, стр. 2; бр. 47, стр. 2. Штампано и као посебна публикација: *Неколико дана по српским земљама: Мрвице из Лазове торбице*. Чист приход намијењен фонду за подизање болнице умоболних, Никшић 1900, 162 стр.

Још је објавио пригодан текст о Јовану Сундечићу (1825-1900) и непотписани некролог Херберту Спенсеру (1820-1903):

[21] „[Јован Сундечић]“, *Споменица прославе 50-годишњег књижевног рада пресвијетлог господина Јована Сундечића српског пјесника*, Уредио за прославни одбор Илија Л. Ћивановић, Цетиње: К. Ц. Државна штампарија 1899, стр. 72-82.

[22] „Херберт Спенсер“, *Глас Црногорца*, год. XXXII (1903), бр. 51, стр. 3.

Најзад, поред **превода** три текста с руског,

[23] „Рат. Из дјела епископа зеландског Мартенсена“, *Просвјета*, год. XI (1900), св. V, стр. 261-264; св. VI, стр. 305-309.

[24] „Вјечни мир. Из дјела епископа зеландског Мартенсена“, *Просвјета*, год. XI (1900), св. IX, стр. 489-494.

[25] „Спенсерово учење о постанку и будућности обреда и обичаја“, *Глас Црногорца*, год. XXXII (1903), бр. 47, стр. 2-3; бр. 48, стр. 2-3; бр. 49, стр. 2-3; бр. 50, стр. 2-3, бр. 52, стр. 2-3. *Спенсерово учење о постанку и будућности обреда и обичаја*. Прештампано из *Гласа Црногорца*, Цетиње: К. Ц. Државна штампарија 1903, 42 стр.

сачувано је и објављено неколико Поповићевих службених школских обраћања и извјештаја.

3.

Најобимније филозофско дјело Лаза Поповића је *Историја филозофије: Стари и средњи вијек* (1899-1902) [4]. Како аутор каже у Предговору (датованом „на св. Јустина филозофа, 1902 г.“), ради се о првој књизи,

„Прва књига (стари и средњи вијек) удешена је за једну школску годину, а друга (нови вијек), коју ћу дати у штампу чим се уибеник уведе у број обавезних предмета, биће удешена за другу школску годину.“ (1902 [4] стр. IV)

но планирану другу књигу никада није написао, нити ишта из њеног садржаја⁶.

⁶ Судећи према Поповићевој периодизацији историје филозофије (1902 [4] стр. 11) друга књига би обухватила трећи главни период (након старог и средњевјековног) тј. *нову* филозофију, коју карактерише „универзализам“, а у коју спадају: догматизам и емпиризам (од Декарта до Канта), критичизам и идеализам (од Канта до Хегела) и реализам (од Хербарта до Конта).

Аутор је дакле био мотивисан потребом да се за Богословско-учитељску школу и уопште за средњу школу припреми „подесан уџбеник“, тим прије што историја философије, која је „царица наука“, има за школу очигледну важност „јер допуњује наше опште образовање и претвара дилетанта мудрости у философа, са сталним и одређеним погледом на самог себе и природу, која га окружује“ (1902 [4] стр. III). Додатан аргумент у прилог писању одговарајућег уџбеника из историје философије налази се у ауторовом слагању с онима који у историји философије дају угледно мјесто хришћанској философији и у његовом увиђању „да је управо и немогуће улазити у расматрање патристичке доктрине, а да се тим не додирне и област чисте теологије, која опет за наше богослове има својих корисних страна“ (1902 [4] стр. III).

Лазо Поповић истиче да се у писању уџбеника из историје философије ослонио на друге ауторе,

„При састављању овога уџбеника ја сам се, колико су ми умне и моралне силе допуштале, старао, да на основу мање-више познатих и објективних писаца представим у систематској вези прави философски развој човјечије мисли, имајући увијек на уму, да то излагање буде у исто вријеме јасно, кратко и занимљиво.“ (1902 [4] стр. IV)

па се одмах након Предговора налазе „Извори, којима сам се при састављању овог уџбеника користио“ (1902 [4] стр. V-VII), гдје се наводи четрнаест публикација. Неопходно их је кратко карактерисати:

1. Историја философији съ древнѣйшаго до настоящаго времени. (Geschichte der Philosophie). Фридрихъ Кирхнеръ. Переводъ съ нѣмецкаго В. Д. Вольфсона. Съ дополнительной статьей „русская философія“ В. Чуйко. С.-Петербургъ. Издање книгопродавца В. И. Губинскаго. 1895. — Ради се о преводу ваљда другог издања (пољаци су објавили превод трећег издања: Warszawa 1903) популарног прегледа историје философије Фридриха Кирхнера (Friedrich Kirchner, 1848-1900), писца бројних дјела из философије и теологије, *Katechismus der Geschichte der Philosophie von Thales bis zur Gegenwart*, Leipzig: J. J. Weber 1877, ²1884, ³1896; Neubearbeitung von Georg Runze, Leipzig ⁴1911 (прештампано 2010, Nabu Press). Наш аутор се слаже с Кирхнером у давању значаја хришћанској философији (1902 [4] стр. III).

2. Историја новой философији – отъ Николая Кузанскаго до настоящаго времени, съ приложеніемъ краткаго философскаго словаря – Фалъкенберга, Переводъ (со 2-го нѣмецкаго издањія) студентовъ С.-Петербургскаго университета подъ редакціей проф. А. И. Введенскаго. СПб. 1894. — Ова књига Рихарда Фалкенберга (Richard Falckenberg, 1851-1920) имала је на њемачком велики број издања: *Geschichte der neueren Philosophie von Nikolaus von Kues bis zur Gegenwart: im Grundriss dargestellt*, Leipzig: Vait 1886, ²1892, ³1898, ⁴1902, ⁵1905, ⁶1908; Berlin: Walter de Gruyter ⁸1921, ⁹1927 (прештампано 2010, BiblioBazaar). Енглески превод је изашао 1893.

3. Записки по предмету начальныхъ основаній и краткой исторіи философији. I. Введение и краткая исторія философији. Второе издание. Составиль В. А. Раевскій. Учебнымъ Комитетомъ при святѣйшемъ Синодѣ книга одобрена къ употребленію въ духовныхъ семинаріяхъ въ качествѣ учебнаго пособия. С.-Петербургъ.

Синодальная типографія. 1893. — Овај средњошколски богословски уџбеник је на елементарном нивоу и Поповић се на њега није могао озбиљније ослонити.

4. Винделъбандъ. Историја древней философиі. Съ приложеніемъ Винделъбанда – Августинъ и средніе вѣка, и Фуллье – Историја схоластики. Переводъ слушательницъ высшихъ женскихъ курсовъ подъ редакціей проф. А. И. Введенскаго, СПб. 1893. — Ово је превод првог издања солидне историје античке философије познатог новокантовца, историчара философије Вилхелма Винделбанда (Wilhelm Windelband, 1848-1915), *Geschichte der alten Philosophie*, München, Nördlingen: Beck 1888; München: Beck ²1894; bearb. v. A. Bonhöffer, ³1912; bearb. v. A. Goedeckemeyer, ⁴1923, 1963.

5. Историја Европейской философиі. Альфредъ Веберъ, профессоръ Страсбургскаго Университета. Перевели со 2-го французскаго изданія И. Линниченко и Вл. Подвысоцкій, подъ редакціей и съ предисловіемъ профессора философиі при Университетѣ Св. Владиміра А. А. Козлова. Изданіе книгопродавца Л. В. Ильницкаго. Кіевъ. 1882. — Алфред Вебер (Alfred Weber, 1835-1914), ког не треба мијешати с познатијим истоименим њемачким социологом културе (1868-1958), познат је такође једино по овој много пута прештампованој *Histoire de la philosophie européenne*, Paris 1872, ⁵1892, ⁶1897; Paris: Fischbacher 1964-1965. Постоји и енглески превод из 1896.

6. Историја филозофије. По Шwegлеру израдио Димитрије Матић. Први и други део. Прегледала и одобрила школска комисија. У Београду, у државној штампарији, 1865. — Уџбенички преглед историје философије изузетно плодног (и радом сатрвеног) њемачког философа, теолога, класичног филолога и историчара Алберта Шwegлера ([Friedrich Karl] Albert Schwegler, 1819-1857), *Geschichte der Philosophie im Umriß: Ein Leitfaden zur Übersicht*, Stuttgart: Carl Conradi 1848, ²1855, ³1857, ⁴1861, ⁷1870, ⁸1873; hg. v. R. Koeber ¹⁰1879, ¹⁴1887, ¹⁶1905; поред енглеског и данског постоји и српски превод, који је сачинио Димитрије Матић (1821-1884), *Историја филозофије* по дру А. Шwegлеру I-II, Београд: Државна штампарија 1865. Лазо Поповић се дистанцира од Шwegлера јер овај хришћанску средњовјековну философију третира више као теологију и отуд је изоставља из историје философије (1902 [4] стр. III).

7. Историја новой философиі Куно Фишера. Томъ I и II (свега их 4-ри). Переводъ Н. Страхова. Изданіе Николая Тиблена. С.-Петербургъ. 1862. — Период нове философије који је Винделбандов ученик и хегеловац Куно Фишер (Kuno Fischer, 1824-1907) обрадио у својој монументалној *Geschichte der neuern Philosophie I-VIII* (Heidelberg 1852-1900) требало је да буде предмет друге (ненаписане) књиге Поповићеве историје философије.

8. Историја философиі древнихъ временъ. Сочиненіе Генриха Ритера, экстра-орд. проф. Берлинскаго Университета. Переводъ съ нѣмецкаго. Часть первая. Санктпетербургъ. Въ типографіи Ильи Глазунова и К-о. 1839. — Ово је превод првог од дванаест томова изванредно подробно Ритерове (Heinrich Ritter, 1791-1869) *Историје филозофије* (*Geschichte der Philosophie*, Hamburg, 1829-1853); *Geschichte der Philosophie alter Zeit*, Hamburg: bei Friedrich Perthes 1829.

9. Виндельбандъ. Философія Канта. (Изъ исторіи новой философіи Виндельбандъ). Съ нѣмецкаго перевела Надежда Платонова. С.-Петербургъ. Типографія И. Н. Скороходова. 1895. — Одјелак о Канту из Винделбандове *Geschichte der neueren Philosophie I-II* (Leipzig 1878-1880) требало је да буде коришћен у другој (ненаписаној) књизи Поповићеве историје философије.

10. „Важност философије Платонове, особито у садашњем времену“. Л. Поповић. „Просвјета“. Лист за цркву, школу и поуку. Уређује Ј. Сундечић. У књ. црног. државној штампарији на Цетињу, 1894. Свеске: VIII, IX, X и XI. — О овом Поповићевом огледу видјети ниже.

11. Пессимизмъ въ XIX вѣкѣ. Леопарди – Шопенгауеръ – Гартманъ. Соч. Е. Каро, члена французской академіи. Переводъ съ французскаго П. В. Мокіевскаго. 2-е издание, исправленное. Издание П. К. Трянишникова и В. Н. Маракуева. Москва. 1893. — Студија француског философа спиритуалисте и књижевног критичара Кароа (Elme-Marie Caro, 1826-1887) *Le pessimisme au XIXe siècle: Léopardi – Schopenhauer – Hartmann* (Paris: Hachette 1878, ²1880) требало је да буде коришћена у другој (ненаписаној) књизи Поповићеве историје философије.

12. А. Н. Гиљаровъ (прив. доц. философије на Московском Универ.). Платонизмъ какъ основаніе современнаго міровоззрѣнія въ связи съ вопросомъ о задачахъ и судьбѣ философиі. (Између осталих додатака ту је и „Платонизмъ и христіанство“). Москва. 1887. — Студије Гиљарова (А. Н. Гиљаров, 1856-1938) о Платону су међу најбољима на руском језику. Поповић их користи за свој оглед о Платону из 1894 [1].

13. Философскіе этюды. А. А. Козлова. Часть II. Методъ и направленіе философиі Платона. Кіевъ. Въ университетској типографіи. 1880. — Кијевски професор философије Алексеј Александрович Козлов (1831-1901) се 1887. због болести повукао с универзитета, па Поповић није могао слушати његова предавања, али је могао трпити његов утицај на своју слику Платона.

14. К. Скворцовъ. (Проф. Кијев. Духов. акад.) Философія отцевъ и учителей церкви. Періодъ апологетовъ. Кіевъ. 1868. — Константин Иванович Скворцов (1821-1876) је био професор патрологије на Кијевској Духовној академији. Син је протојереја Ивана Михајловича Скворцова (1795-1863), професора философије на Кијевској Духовној академији и теологије на Кијевском универзитету.

Дакле, Поповићу је ослонац за писање уџбеника из историје философије била литература на руском језику доступна му на студијама у Кијеву. Наравно да се у овом уџбенику није могла очекивати никаква самосталност у истраживању и оригиналност у приступу, нити философска аутентичност у интерпретацији. Тачно је да је он уџбеник писао „без неких нарочитих научничких претензија“⁷, што у овом случају није неопростива мана, како је примијетио један оновремени оцјенљивач: „Иначе се писац ријетко гдје ослања на рођене ноге, а то је за оваке работе и понајбоље.“⁸

⁷ И. Зорић, на наведеном мјесту, 128.

⁸ *Хз, Бранково коло*, IX 40 (1903) 1277.

Поповићев преглед историје философије старог и средњег вијека компонован је из Увода (стр. 1-11), првог периода тј. философије старог (класичног или грчко-римског) свијета, коју карактерише „натурализам“ (стр. 13-132) и другог периода тј. средњевјековне философије, коју карактеришу теософија и теологија (стр. 133-173). Први период је рашчлањен на три дијела: *Почетци грчке философије* (стр. 13-48) тј. „Динамици“ (Талес, Анаксимен, Диоген Аполонијски, Хераклит), „Механици“ (Анаксимандер, Анаксагор, Архелај), Питагорејци, Елејци (Ксенофон [sic! треба: Ксенофан], Парменид, Зенон, Емпедокл) и Атомисти (Демокрит); затим *Расцвет грчке философије* (стр. 49-121) тј. софисти Протагор и Горгија, Сократ и Сократовци, Платон и Академија, Аристотел и Перипатетици, Стоици, Епикурејци; најзад *Пад грчке философије* (стр. 121-132) тј. Скептици и Еклектици. И други период има три дијела: *Синкретизам и супернатурализам* тј. од Филона до Алкуина (стр. 133-154), *Схоластика и мистика* тј. од Еригена до Биља (стр. 154-164) и *Епоха препорођаја* тј. од Парацелса до Меланхтона (стр. 165-173).

Из кратког и садржајног увода ваља истаћи: лексичко и историјско извођење појма философије са генерализујућим увидом да „дефиниција ‘философије’, као и одредба другијех наука, зависи од опште тачке гледишта неког времена“ (стр. 2); и даље:

„Философија је наука о узроцима свега што постоји, или система знања, које се узвишује над опитом, – наука принципâ и идеја.“ (стр. 2-3)

Философирање је урођено својство човјеково:

„Сваки је човјек по природи у толико философ, у колико је у њему урођена тежња да испитује и познаје истину; а одговор на питање шта је истина – и јест прави задатак философије.“ (стр. 3)

Кад говори о односу философије и других наука аутор даје напомену о односу философије и религије:

„[О]рганом за религиозно познање служи вјера; у њој је истина дата као готов факт, дочим у философији прима се као факт, који подлежи испитивању. Она, философија, увијек је тежила или да очисти религиозне представе од свега неразумљивог и чудесног, и да их учини боље разумљивијим, или да се помоћу правилног, методичног мишљења, на основу цијеле системе појмова и начелâ разума попне на висину религиозног посматрања. Овако је било у старој философији у односу к многобожству, као и у средњевјековној и новој философији у односу к хришћанству.“ (стр. 5)

*

Још као студент Кијевске Духовне академије Лазо Поповић је у *Просвјети* објавио, и то је његов први публиковани текст, оглед „Важност философије Платонове, особито у садашњем времену“ (1894) [1], у ком излаже главне аспекте Платонове (и Сократове) философије, настоји да Платонову мисао усагласи с хришћанским учењем и узима је као истински критеријум у одговору на проблеме савремености.

Платонова философија не само да представља „правилну систему и суштину учења свију предходних философа“ (стр. 411б), него „служи као међа свакој крајности, једностраности и назадку“, поготово у културном животу нашег доба (стр.

412a). То потврђују Платонова дијалектичка метода, учење о идејама, теорија са-знања, поставка о одијељености душе од тијела и непосредном сагледавању идеја у преегзистентном стању душе, Платонов и етички, политички и естетички идеали, на име идеал остварења „идеје блага [тј. добра] у човјечанству помоћу добродјетели [тј. врлине]“ (стр. 463б) и одређење љубави као тежње „наше душе к идеалу чисте љепоте, тежње к узвишеном, небесном“ (стр. 522a), а нарочито Платонова теологија и космологија: мада „нигдје одређено не говори о јединству Божијем“ Платон је „у самој ствари вјеровао у јединог Бога, невидимог Творца и Промислитеља свијета“ (стр. 460б), који је Ум, садржи у себи све, узрок је свег добра и не може бити узрок зла (стр. 462). Отуд велики значај Платонов за хришћанство:

„У опште говорећи, за оног који је непознат са величанственим свијетом Платонових идеја, врло је тешко упознати се са даљим развићем философије, особито философије Црковних Отаца, средњовјековне и најновије. Платонизам припремао је незнабожце дочекати на земљи искупителја и његову узвишену науку.“ (стр. 524б)

Дакако, хришћанско учење заступа *своје* ставове мимо и против Платона, па аутор налази за потребно да се од неких Платонових увјерења дистанцира и да им супротстави хришћанска:

„Велика погрешка Платонова односно државног уређења и састоји се у томе, што је развијао а ргио теорију о том, каква мора бити држава и њено уређење, гдје је он заборавао и одбацио на страну човјечија чувства и изучење природе човјечије, као истинитог темеља сваке државне системе. Зато слободно можемо рећи, да за сваког законодавца, ако он жели доиста истинити законик, – неопходимо је потребно знање *Св. Писма* у опште, а *Еванђеља* особито. При правилном тумачењу истог, он ће наћи у *Њему* дубоки психолошки анализ, наћи ће – опште човјечанске законе, законе сливене са душом и срцем човјека, без којих човјечанство ни опстати не може. Противно *Еванђељу*, његов поглед на нижи клас државе – на народ (демос), нема идеје човјечанског равенства и љубави, а свуда проницава традиционални, до скоро модни, аристократизам.“ (стр. 523б-524a)

Велики утицај Платонов на средњовјековну и нововјековну философију је непорецив, а колики је његов значај „у садашњем времену“ најбоље показује духовна ситуација тог времена, коју карактеришу: специјализације у области науке, сумња у погледу интелектуалних, моралних и религиозних идеала, егоизам и материјализам, атеизам и песимизам (стр. 412б, 576-579). Све то нашег аутора одводи крајњем закључку читавог огледа:

„[В]исоко учење Платоново, имало је и треба да има и у садашњем времену велики уплив на све стране културног живота човјечанског; јер проповиједајући истинито благо, религиозност, наравственост, добродјетел, једном ријечју, – дајући руководећу идеју к небесном благу и обнављајући нарушење хармоније свију сила човјечанства, служи чврстим базисом за свестрано развиће прогреса човјечијег духа.“ (стр. 580б)

Оглед „Важност философије Платонове, особито у садашњем времену“ показује да је Лазо Поповић био релативно добро упућен у тему, а суд о оригиналности изнесених ставова вјероватно да би био додатно релативизиран поређењем његовог текста са коришћеним радовима о Платону кијевског професора философије А. А. Козлова (1831-1901)⁹ и московског А. Н. Гиљарова (1856-1938)¹⁰.

⁹ А. А. Козлов, *Философские этюды*, часть II: *Методъ и направление философиі Платона*, Кіевъ: Въ Университетской типографіи 1880. – Упор. Л. Поповић 1902 [4] стр. VII.

*

О упућености Поповићевој у философску струку свједочи кратак и садржајан чланак „Разликовање суштине (substantia) предмета од појава“ (1897) [2], у ком се ова основна метафизичка (онтолошка) поставка разматра из угла епистемологије и логике. Наиме, аутор се латио задатка да се супротстави тврдњи „феноменалиста“ (тј. „реалиста“, „позитивиста“) да је суштина само једна апстракција а права реалност су појаве, доступне емпиријском испитивању и науци; насупротив томе, Поповић настоји да покаже како „појам о суштини и разлика суштине предмета од појавâ има тврде логичке и гносеолошке основе“ (стр. [301]401), и он то чини епистемолошким и логичким анализом мишљења, суђења и закључивања. Ако би се ова разлика порекла, онда бисмо се суочили с неприхватљивим консеквенцијама:

„[С]ав ход нашег мишљења има увијек у обзир нешто, што се крије за појавама као њину основу, претпостављајући разлику појавâ од саме суштине ствари. Без овакве разлике не би се могла објаснити ни она цијелъ, коју себи ставља свака научна и философска употреба мишљења. Било би неразумљиво, како мишљење може ставити себи такву цијелъ, као што је познање истине. Сумњати се у могућност познања истине није могуће, а да не противурјечимо самим себи.“ (стр. [304]404)

*

Најзад, у чланку „Теорије о постанку наравствености и одредба њене суштине“ (1899) [3] Поповић подвргава критичком преиспитивању три теорије о настанку моралних норми, дајући предност првој: 1. моралне норме су човјеку унапријед (за)дате непосредно од Бога, 2. моралне норме су успоставили људи на темељу међусобног договора, 3. моралне норме исходе из човјековог моралног инстинкта.¹¹ То да неки поступак има морални карактер може се закључити „по циљу, којег у својој радњи ставља разумно-слободно створење у односу према другим створовима“, а последњи циљ и испуњење слободне воље је Бог, чијој се вољи као општем закону саображава и људска воља: „У хармоничном одношају ... воље човјечије са вољом Божјом, која је писмено саопштена људима, и јест управо суштина наравствености.“ (стр. 150-151)

*

* *

Лазо Поповић је философске радове објављивао између своје двадесетпрве и двадесетдевете године (1894-1902), а слично је и с његовим теолошким списима. Посвећен школској наставничкој и директорској дјелатности, истрајан у вишесецинијском раду на монографији о св. Петру Цетињском (коју је рано најавио, у знатном обиму и завршио, а никад није објавио), затечен у турбулентном историјском времену – он је таленат своје средине и знање донесено из Кијевске Духовне академије ипак јасно показао али не и развио.

¹⁰ А. Н. Гиляровъ, *Платонизмъ какъ основаніе современнаго міровоззрѣнія въ связи съ вопросомъ о задачахъ и судьбѣ философіи*, Москва 1887 (садржи и текст „Платонизмъ и хриѣанство“). – Упор. Л. Поповић 1894 [1] стр. 525б, 1902 [4] стр. VII.

¹¹ Излагање се ослања на: Маркеллин Алексеевич Олесницкий (1848-1905), *Исторія нравственности и нравственныхъ ученій*, часть I, Кіевъ 1882. – Упор. Л. Поповић 1899 [3] стр. 146, 148.